

ปาฐกถานำ เนื่องในโครงการสัมมนาปาฐกถา เรื่อง

ทฤษฎี และวิธีการศึกษา เรื่องท้องถิ่น

ศาสตราจารย์ ดร.เสน่ห์ จามริก

เมื่อวันที่ 5-7 ธันวาคม 2528 ที่ผ่านมา สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ฯ และสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ได้จัดให้มีการสัมมนา-ปาฐกถาเรื่อง"ทฤษฎีและวิธีการศึกษาเรื่องท้องถิ่น"ขึ้น ณ โรงแรมซีวีวี พัทยา จังหวัดชลบุรี เพื่อเปิดโอกาสให้มีการแลกเปลี่ยนความรู้และทัศนะในหมู่นักวิชาการแขนงต่างๆ อันจะนำไปสู่ก้าวใหม่ในการเข้าใจเรื่องของท้องถิ่นที่ชัดเจนและใกล้เคียงความเป็นจริงมากที่สุด ทั้งนี้เนื่องจากในระยะหลังนี้ได้มีความตื่นตัวในการศึกษาค้นคว้าเรื่องท้องถิ่นกันอย่างกว้างขวาง ทั้งในแวดวงของนักพัฒนา ตลอดจนนักวิชาการในแขนงต่างๆ ซึ่งประเด็นปัญหาที่ยังมีข้อถกเถียงกันก็คือ ประเด็นของวิธีการศึกษาและมุมมองอันหลากหลาย[approaches]ในการเข้าใจและวิธีการเข้าถึงชีวิต ความต้องการ และวัฒนธรรมภายในท้องถิ่นเองและกับสังคมภายนอกในระดับที่กว้างยิ่งขึ้น ปัญหาดังกล่าว มีผลกระทบต่อทั้งการพัฒนาทฤษฎีสังคมศาสตร์ในแวดวงวิชาการไทยเอง และยังมีผลต่อนโยบายและการปฏิบัติเพื่อพัฒนาและเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างจริงจังอีกด้วย ปาฐกถานี้ถอดความจากเทปบันทึกการสัมมนาในวันที่ 5 ธันวาคม 2528 และได้รับการตรวจแก้ไขจากศาสตราจารย์ ดร.เสน่ห์ จามริก เรียบร้อยแล้ว

นำเรื่อง

เมื่อปีที่แล้ว ได้เคยตั้งข้อสังเกตถึงการศึกษารื่องภูมิภาคและท้องถิ่น* ในสมัยภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ว่าเป็นไปในลักษณะที่มีความโน้มเอียง ใช้ความรู้ข้อมูลการศึกษาท้องถิ่นเป็นเครื่องมือสนองนโยบายบางอย่าง จึงเป็นการศึกษาที่เป็นไปเพื่อรับใช้ระบบอำนาจภายนอกเสียมากกว่า ทำให้เกิดข้อกังขาในแง่ของทฤษฎีและทิศทาง ของความรู้ข้อมูลในการนำมาเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาอย่างแท้จริง ข้อสังเกตนั้นจะไม่กล่าวซ้ำในรายละเอียดอีก หากเพียรยกขึ้นมาเพื่อเรียกร้องขอให้ตั้งต้นทำการศึกษารื่องภูมิภาคและท้องถิ่นเสียใหม่คือ

ประการแรก ควรศึกษาโดยสลัดความครอบงำของระบบอำนาจภายนอก กล่าวคือ แทนที่จะดูการศึกษาเรื่องท้องถิ่นในฐานะที่เป็นเครื่องมือสนองนโยบาย หรือยุทธศาสตร์เศรษฐกิจ การเมือง การทหาร ก็ขอให้ศึกษาในเรื่องท้องถิ่นในฐานะเป็นเป้าหมาย และเป็นคุณค่าในตัวของมันเอง และความหมายของการศึกษาท้องถิ่นนั้นโดยสาระหมายความว่า เป็นการศึกษาที่คู่ถึงปัญหา ในเรื่องคุณค่าของคน

ประการที่สอง การศึกษาเรื่องท้องถิ่นยังมีความหมายในเชิงการพัฒนาและสร้างองค์ความรู้ใหม่ อย่างเป็นอิสระจากอิทธิพลครอบงำภายนอก ในการศึกษาท้องถิ่นถ้าหากจะมุ่งสร้างกระบวนการเรียนรู้ และองค์ความรู้ใหม่จะต้องมีการทบทวนตรวจสอบสิ่งที่เคยเรียนรู้จากตะวันตกหรือที่ไหนก็ตาม และในกระบวนการทบทวนตรวจสอบนั้นในบางสิ่งบางอย่างก็จะต้อง Unlearn เหมือนกัน เพราะถ้ายังยึดติดแล้ว

*ดูรายละเอียดใน เสน่ห์ จามริก, "ภูมิภาคการศึกษากับการพัฒนาการสังคมศาสตร์,"วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง, 4.1 (กันยายน 2527), หน้า 1-8 (หมายเหตุ-บก.)

ความหวังในการสร้างกระบวนการเรียนรู้คงเป็นไปได้ยาก เพราะสิ่งที่ยึดติดอยู่ในความคิดที่เคยเล่าเรียนมาเป็นอุสรวรค์ค่อนข้างมาก

ประการที่สาม ศึกษาเรื่องห้องถิ่นในเชิงวางรากฐานขึ้นมาจากประสบการณ์ชีวิตของคนและชุมชนในห้องถิ่น เป็นการศึกษาที่ไม่ใช่ นำความรู้หรือทฤษฎีอะไรก็ตามที่คิดว่าสำคัญ ลงไปครอบกับชุมชนห้องถิ่น แต่ต้องอาศัยฐานของประสบการณ์ชีวิตจริงๆ เป็นฐานของการสร้างทฤษฎี เมื่อเป็นดังนี้ หักนะที่มีต่อการสัมมนาในครั้งนี้ที่จะเน้นในเรื่องของประเด็นและศักยภาพที่จะประยุกต์ใช้ทฤษฎีจึงมีข้อสงวนอยู่ 2 นัย **นัยแรก** มีผู้ผลิตผลงานออกมาที่มีลักษณะเป็นสากล แต่ทฤษฎีเช่นว่านี้น่าจะมีความหมายในเชิงประยุกต์ใช้ในความหมายระดับหนึ่ง ซึ่งหมายความว่า เราต้องไม่ปล่อยให้ทฤษฎีนั้นเป็นตัวอธิบายสังขรณ์ทั้งหมดอย่างสมบูรณ์ อย่างมากที่สุดเราอาจอาศัยทฤษฎีเป็นเครื่องชี้นำ ชี้ประเด็นและปัญหาในแง่ของการศึกษามากกว่า ทฤษฎีที่แท้จริงนั้นเป็นผลเกิดจากฐานของประสบการณ์ ฐานของการศึกษาและวิจัยในเชิงประจักษ์ ความหลากหลายของห้องถิ่นในสังคมไทยทำให้การศึกษาห้องถิ่น มีลักษณะเฉพาะมากมายซึ่งเป็นเรื่องจะต้องคำนึงถึง ในระดับนี้ทฤษฎีอาจจะสร้างขึ้นมาได้ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาห้องถิ่นในสังคมไทยโดยเฉพาะ **นัยที่สอง** เรื่องห้องถิ่นไม่ใช่เป็นเรื่องที่อยู่โดดเดี่ยวหรือเป็นห้องถิ่นชุมชนที่โรแมนติก มีลักษณะของประเพณี มีวิถีชีวิตที่เราอยากไปหาความสงบ แต่ในเรื่องของห้องถิ่นน่าจะคำนึงถึงลักษณะเฉพาะและศักยภาพที่จะเปลี่ยนแปลงศักยภาพที่จะมีการพัฒนา เพราะในสภาพแวดล้อมของการศึกษาห้องถิ่นปัจจุบันนี้ เป็นสภาพแวดล้อมซึ่งเป็นการสนองตอบเศรษฐกิจการเมืองที่เข้าไปบุกรุกห้องถิ่นค่อนข้างมาก เราจึงไม่สามารถจะมองห้องถิ่นเป็นหน่วยชุมชนแบบหยุดอยู่กับที่ แต่คงต้องศึกษาในเชิงที่จะดูหรือเข้าใจถึงศักยภาพ ความสามารถของห้องถิ่นที่จะเผชิญและปรับต่อสภาพของการเปลี่ยนแปลงอย่างก้าวหน้าด้วย ไม่ใช่เป็นฐานะผู้ที่ถูกกระทำจากส่วนกลางหรือจากภายนอกประเทศอย่างที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ ดังนั้น ลักษณะพลวัตของห้องถิ่นจึงเป็นเรื่องที่ควรคำนึงถึง ปัญหาเรื่องค่านิยมในการศึกษาและวิจัยห้องถิ่นนั้น จึงเป็นเรื่องที่เราจะต้องวางให้แน่ชัดว่าเราจะมีแนวทางมีค่านิยม มองประเด็นปัญหาของห้องถิ่นอย่างไรบ้างขอเน้นคำว่า **ประเด็นและปัญหา** เพราะว่าเราคงไม่สามารถที่จะศึกษาในเรื่องของห้องถิ่นอย่างขาดเป้าหมายที่แน่ชัดตามสมควร ในลักษณะของปัญหาหรือคำถามเกี่ยวกับค่านิยมทุกวันนี้ ถ้าหากเราศึกษาในเรื่องของห้องถิ่นโดยไม่มีประเด็น และปัญหาที่รัดกุมพอสมควรแล้ว จะเป็นเหตุให้การศึกษาวิจัยของเรานั้นขาดทิศทาง และค่อนข้างจะขาดความหมายในเชิงวิชาการอย่างแท้จริง เพราะผลที่สุดแล้ว ในกระแสของเศรษฐกิจการเมืองในปัจจุบัน แนวโน้มของห้องถิ่นจะเป็นแนวโน้มที่ได้รับผลกระทบการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกอย่างหนักหน่วงขึ้นเป็นลำดับ เช่น พฤติกรรมอันเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างห้องถิ่นกับสังคมภายนอก กำลังมีลักษณะ ไปในเชิงของเศรษฐกิจ การเมืองมากขึ้นตามลำดับ เช่นในขณะนี้ รัฐบาลได้อาศัยองค์กรที่เป็นที่รู้จักกันทั่วไปซึ่งเรียกว่า กรอ.(คณะกรรมการร่วมระหว่างรัฐและเอกชน) ได้เริ่มโครงการที่จะให้บริษัทเจริญโภคภัณฑ์ทดลองทำนาขนาดใหญ่แถวลุ่มแม่น้ำแม่กลอง เป็นความร่วมมือที่เป็นภาพสะท้อนหลายอย่างในลักษณะที่ว่าเป็นการก่อให้เกิดกระแสผลักดันจากภายนอกลงไปที่ไม่เป็นเพียงแต่การใช้อำนาจหน้าที่การเมืองการ

ปกครอง โดยผ่านทางราชการแต่เพียงอย่างเดียวอย่างแต่ก่อนภาคเอกชนก็เริ่มจะลงไป ในภูมิภาค ห้าง
 ถิ่นต่าง ๆ ในชนบทโดยวิธีการลงเทคโนโลยีรวมทั้งการตลาด ในขณะที่กระแสกดดันและผลกระทบจาก
 ภายนอกจะมีลักษณะหลากหลายมากขึ้น ไม่ใช่ท้องถิ่นอย่างเดียวที่มีความหลากหลาย และจะมีผลกระท
 ทบอย่างมากต่อโครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองและวัฒนธรรมของท้องถิ่น ถ้าหากว่าผลการทดลองนี้
 บรรลุผลคือสามารถได้รับการสนับสนุนให้ดำเนินการต่อไปอย่างยอมรับพอสมควร เพราะโครงการนี้ได้
 ได้รับความร่วมมืออย่างใกล้ชิดจากธนาคารเกษตรและสหกรณ์ ดังนั้น ปัญหาการลงทุนความสะดวกจาก
 ทางราชการ โครงการนี้จึงค่อนข้างมีความเข้มแข็ง เมื่อกล่าวถึงตัวอย่างลักษณะนี้ พอจะหลับตาว่าด
 ภาว่าอะไรจะเกิดขึ้นในระบบท้องถิ่นโดยเฉพาะในชนบทเราคงจะไม่เห็นชาวไร่ชาวนารายย่อยอีกต่อไป
 เราจะเห็นนายทุนขนาดใหญ่ลงไป ในชนบทโดยเราจะเห็นการเปลี่ยนสภาพของชาวไร่ชาวนาที่ต้องสูญเสีย
 เสียที่ดินกลายเป็นผู้ใช้แรงงานสิ่งเหล่านี้จะเป็นผลกระทบอย่างมากมายมหาศาล เป็นข้อสังเกตที่ว่า เมื่อ
 เราสนใจท้องถิ่นแล้วนั้น ท้องถิ่นคงไม่ใช่ด้านเดียวที่จะศึกษา ประเด็นที่จะเน้นคือ เราจะต้องเข้าใจถึง
 เงื่อนไข ปัจจัย อิทธิพลจากภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางเศรษฐกิจ
 การเมืองภายในประเทศซึ่งจะมีผลกระทบต่อสภาพในทางสังคม การเมืองเศรษฐกิจ และวัฒนธรรม
 ของท้องถิ่น สำหรับผู้ที่ศึกษาเรื่องท้องถิ่น จึงมีลักษณะเป็นทาง 2 แพร่ง คือ เราจะมองดูสภาพ
 การเปลี่ยนแปลงอย่างไร และจะกำหนดแนวทางในการศึกษาท้องถิ่นอย่างไร ซึ่งอยากจะเสนอทัศนะ
 ในที่นี้ว่า แนวทางและยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เป็นมาในอดีต รวมทั้งที่กำลังจะมีต่อไปโดยอาศัย
 สิ่งที่รัฐบาลเรียกว่าภาคเอกชนจะไม่ครอบอิทธิพลและอำนาจในทางเศรษฐกิจการเมือง เสริมกับอำนาจ
 ในทางการเมืองและการปกครองของข้าราชการ ในสภาพการณ์เช่นนี้ เราน่าจะมองการศึกษาเรื่อง
 ท้องถิ่นในเชิงฟื้นฟูศักยภาพของท้องถิ่น ในการที่จะเผชิญกับผลกระทบจากอิทธิพลนอกรวมทั้งความ
 สามารถที่จะปรับคือถ้าไม่ปรับมันจะอยู่กับที่ มันจะเผชิญไม่ได้ ในขณะเดียวกันจะต้องมองเห็นศักยภาพ
 และแนวทางท้องถิ่นที่จะปรับแนวทางให้สามารถผสมผสานไปได้กับการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกหรือที่
 ว่าแนวทางและยุทธศาสตร์ในการพัฒนานั้นจะเป็นไปได้ในลักษณะที่มีความสมดุลย์มาก ขึ้นที่ไม่เห็นด้วย
 กับการพัฒนาที่เป็นมาในอดีตก็เพราะเป็นการพัฒนาที่ขาดความสมดุลย์โดยสิ้นเชิง ปัญหาความยากจนใน
 ชนบท ปัญหาการที่ประชาชนในชนบทต้องอพยพเข้าเมืองไปทำงานในต่างประเทศก็ ปัญหาเหล่านี้เป็น
 ผลสะท้อนให้เห็นถึงความโน้มเอียงของความแตกสลายของชุมชนท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบทคง
 ช่วยไม่ได้ที่จะมองปัญหาเรื่องการศึกษาท้องถิ่น ในแง่ที่จะต้องแก้ไขสถานการณ์ที่เป็นผลเกิดจากนโยบาย
 และยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศที่เป็นมาในอดีตและที่กำลังจะมีต่อไป ที่สะท้อนให้เห็นได้ชัดในแผน
 พัฒนาฉบับที่ 6 เมื่อเป็นอย่างนี้ค่านิยมในเรื่องการศึกษาท้องถิ่น จึงเป็นเรื่องที่จะต้องมองดูในแง่ของการ
 พยายามฟื้นฟูความสามารถ และศักยภาพของท้องถิ่นเท่าที่เป็นมาไม่ว่าจะเป็นเรื่องของเศรษฐกิจการศึกษ
 ษาไม่ต้องพูดถึงการเมืองการปกครอง สิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องที่ท้องถิ่นและชนบทดูดซับผลประโยชน์หรือทรัพยากร
 ยากรต่าง ๆ เข้าสู่เมืองโดยเฉพาะกรุงเทพฯแล้วกรุงเทพฯก็ส่งต่อไปภายนอกประเทศอีกทีหนึ่งลักษณะการ
 พัฒนานี้ไม่ได้เกิดจากพลังความสามารถ หรืออำนาจของส่วนกลาง และอำนาจจากภายนอกประเทศ

เท่านั้น แต่ว่ามันเกิดจากความต้อพัฒนาในชุมชนท้องถิ่นด้วย ในเชิงของวิชาการแล้วคงจะต้องพยายามหาข้อมูล ความเข้าใจ แนวทางที่จะคิดค้นในเรื่องศักยภาพของท้องถิ่น เป็นค่านิยมที่จะหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่หลายท่านอาจจะเห็นว่าการศึกษาเรื่องท้องถิ่นนั้นควรเป็นไปตามกระแสไปเรื่อย ๆ และพยายามที่จะศึกษาเทคนิควิธีการที่จะให้พลังอำนาจภายนอกลงไปสู่ท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ถ้าเป็นดังนั้นการศึกษาเรื่องท้องถิ่นก็ไม่แตกต่างจากที่เคยเป็นมาในอดีต คือยังเป็นเพียงการศึกษาที่ตกอยู่ภายใต้การครอบงำจากอิทธิพลภายนอก ถ้าจะทวนกระแสของการศึกษาที่เป็นมาแต่อดีต ที่มองดูท้องถิ่นในแง่เป็นเพียงเครื่องมือหรือกลไกสนองต่อภายนอก ก็จะต้องทวนกระแสโดยมองดูสภาพของท้องถิ่นอย่างลักษณะที่เป็นเป้าหมายและความสำคัญในตัวมันเอง ในเบื้องต้นจึงเป็นภาระกิจของนักวิชาการที่จะสกัดแยกของการครอบงำในทางความคิดเหล่านี้ ความเป็นไทในทางวิชาการจะมีความหมายสำคัญอย่างยิ่งต่อความเป็นไทของท้องถิ่น ซึ่งจะเป็นตัวพลังงานในการพัฒนาต่อไปในอนาคต ในสภาพแวดล้อมและกระแสหลักดันจากภายนอกแบบนี้ผมก็มีข้อคิดเห็นในเรื่องทบทวนทฤษฎี และวิธีการศึกษาซึ่งเป็นประเด็นสัมมนาในครั้งนี้ 3-4 ประเด็นพยายาม

1) ความเป็นไทของท้องถิ่นซึ่งอยู่บนเงื่อนไขต่อความเป็นไทของนักวิชาการโดยจะต้องพยายาม ใช้ทฤษฎีในเชิงที่จะเจาะหาทิศทางความเข้าใจในเอกลักษณ์ของคนและชุมชนในท้องถิ่น เท่าที่เป็นมาในอดีต ผลการเปลี่ยนแปลงของโลกภายนอกจะเห็นได้ชัดว่า ท้องถิ่นกิติ ชนบทกิติ นับวันจะสูญเสียเอกลักษณ์ของตัวเองไป เป็นลักษณะที่เกิดขึ้นทั้งในด้านกายภาพและในด้านของจิตวิทยา ซึ่งมีความเห็นตรงกันกับนักพัฒนาท้องถิ่นที่ว่า คนในชนบทค่อนข้างขาดความสำนึกมั่นใจในเอกลักษณ์ของตัวเอง เพราะแรงกดดันจากภายนอก ลักษณะเอกลักษณ์ของคนและบุคคลในท้องถิ่น ซึ่งมีความหลากหลายอันเป็นสิ่งที่เราควรจะทำความเข้าใจ และทฤษฎีจะมีความหมายแง่ของการช่วยให้เกิดความเข้าใจในเรื่องนี้ เรามักจะนึกถึงชุมชนท้องถิ่นในแง่ที่มีความสงบสุข ความมีศีลธรรมความอ่อนน้อมถ่อมตน ซึ่งก็คือนอกเหนือไปจากนี้แล้วคนในท้องถิ่นชนบทก็เป็นคนเหมือนกัน ย่อมมีความใฝ่ฝัน มีความต้องการที่จะมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น แต่ในโครงสร้างและระบบที่เป็นอยู่นั้นถูกกดให้อยู่ในสภาพอับจน อันเป็นปัญหาความยากลำบากที่สุด ที่จะเหลือเป็นศักยภาพไว้ให้ท้องถิ่นที่จะสามารถยืนหยัดขึ้นมา แสดงให้เห็นว่า ความเป็นพลวัตในทางสังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่น เป็นเรื่องที่จะต้องพยายามแสวงหา

2) ความเป็นไททางวิชาการ และความเป็นไทของชุมชนในท้องถิ่น ในการศึกษาเรื่องท้องถิ่น เราพยายามพูดถึงเอกลักษณ์และศักยภาพของท้องถิ่น ซึ่งคงมีทิศทางที่เราจะมุ่งศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางในการพัฒนาเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่น เช่น เป้าหมายในการศึกษาเรื่องศักยภาพของชุมชนในท้องถิ่นนั้น การศึกษาศักยภาพของชุมชนในท้องถิ่นก็คือศึกษาในเรื่องของความสามารถที่จะปรับตนเองต่อการพัฒนาเปลี่ยนแปลงจากภายนอก ไม่ใช่เป็นสังคมที่ถูกตัดขาด และเป็นสังคมที่ไม่มีความสัมพันธ์กับภายนอก ซึ่งเป็นไปไม่ได้ จากสภาพแวดล้อมที่เป็นอยู่ในปัจจุบันที่ได้กล่าวมาข้างต้น

3) ศักยภาพของชุมชนในท้องถิ่นน่าจะมองถึงการมีความสามารถในส่วนร่วมอย่างในฐานะที่

เป็นผู้กระทำ ไม่ใช่มีส่วนร่วมในฐานะผู้ถูกกระทำในการพัฒนาประเทศเป็นส่วนรวมเพราะว่าความหมายในการมีส่วนร่วมมิได้ถึง 2 นัย ในประการแรก คือ การส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในแง่ที่ระคมคนให้มาร่วมมือกับรัฐบาลเพื่อพัฒนาหรือกระทำการต่างๆ เพื่อส่งเสริมโครงการหรือนโยบายที่รัฐบาลหรือส่วนกลางเป็นผู้กำหนด ในประการที่สอง การมีส่วนร่วมอย่างในฐานะผู้กระทำอย่างแท้จริง คือ การมีส่วนร่วมในฐานะเป็นผู้ริเริ่มและตัดสินใจความสามารถในการเรียนรู้และตัดสินใจนั้นเป็นประเด็นที่น่าสนใจของการศึกษาเรื่องท้องถิ่น

นอกจากนี้ การศึกษาเรื่องท้องถิ่นที่จะพูดถึงเรื่องเอกลักษณ์และศักยภาพของชุมชนในท้องถิ่นในแนวข้างต้นแล้วยังคงจะต้องศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน ชีวิตของคนกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพด้วยในขณะเดียวกัน อันเป็นปัจจัยสำคัญประการที่หนึ่งที่จะใช้วิธีการศึกษาในเชิงประจักษ์ ในเชิงของประสบการณ์ ในเชิงของภาคปฏิบัติ ให้ได้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในท้องถิ่นอย่างแท้จริง ในจุดนี้ขอตั้งข้อสังเกตถึงระบบการศึกษาของประเทศ เพราะว่าระบบการศึกษาของเราในปัจจุบันนี้ไม่ได้ช่วยส่งเสริมให้คนหรือชุมชนในท้องถิ่นในชนบทได้มีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งพอสมควรกับทรัพยากรแวดล้อมทางกายภาพแต่ว่าการศึกษาของเราเป็นตัวเร่งให้สมองของท้องถิ่นมุ่งจะเข้ามารับใช้ในเมือง โดยเฉพาะกรุงเทพฯ เป็นสำคัญ ดังนั้น ในระบบการศึกษสมัยใหม่ที่เข้ามาพร้อมกว่า 100 ปี ส่วนแต่เป็นการศึกษาที่**พราก**ทรัพยากรในทางสติปัญญาและความคิดรวมทั้งความรู้ออกไปจากท้องถิ่นอันเป็นผลกระทบอย่างแรงที่จะทำให้ท้องถิ่นนั้นขาดศักยภาพที่จะมีการเรียนรู้จากท้องถิ่นอันเป็นผลกระทบอย่างแรงที่จะทำให้ท้องถิ่นนั้นขาดศักยภาพที่จะมีการเรียนรู้ และมีความสัมพันธ์กับชีวิตในสภาพแวดล้อมของตัวเองอย่างแท้จริง การศึกษาไม่ว่าจะเป็นเพราะระดับมัธยมหรือมหาวิทยาลัย แม้แต่ในระดับประถมมีแนวโน้มที่มีลักษณะเป็นกระบวนการเรียนรู้ ที่ไม่ส่งเสริมให้คนในชุมชนท้องถิ่นได้มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพของตนตามสมควร

ประการที่สี่ ปัญหาความเป็นไทยในทางวิชาการ และความเป็นไทยของชุมชนท้องถิ่น ในการศึกษาเรื่องท้องถิ่นคงต้องใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์และวิธีการทางมานุษยวิทยาลงไปที่จะทำความเข้าใจในระดับลึกเกี่ยวกับชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ เป็นวิธีการซึ่งหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่มีข้อคิดอยู่ที่ว่า ชุมชนท้องถิ่นในระดับย่อยที่ลงไปศึกษาทางความเข้าใจ ในระดับลึกนั้นเป็นเรื่องที่เราคงจะไม่สามารถที่จะดูหน่วยชุมชนนั้นในแง่ที่เป็นจุดเป้าหมายในตัวของมันเอง แต่น่าจะดูในระดับจุลภาคซึ่งมีพื้นฐานความเข้าใจของระบบมหภาคคือระดับภูมิภาคซึ่งชุมชนท้องถิ่นนับเป็นส่วนหนึ่งเหมือนกัน จากหัวข้อสัมมนาในครั้งนี้ได้เน้นถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับท้องถิ่น แต่จริงๆ แล้วระหว่างรัฐกับท้องถิ่นยังมีอะไรอยู่ตรงกลางซึ่งเราควรจะต้องทำความเข้าใจเหมือนกัน และที่สุดแล้วนั้นชุมชนท้องถิ่นระดับย่อยไม่สามารถที่จะมีศักยภาพในตัวของมันเองที่จะยืนหยัดต่อต้าน หรือพัฒนาตัวเองในกระแสของการเปลี่ยนแปลงของโลกสังคมยุคปัจจุบัน แต่ว่าจะต้องอาศัยความสัมพันธ์เชื่อมโยงภายในภูมิภาค ในแง่นี้แล้วการศึกษาเรื่องของท้องถิ่นต้องอาศัยประสบการณ์และการศึกษาวิจัยในเชิงประจักษ์ของชุมชนต่างๆ แล้วมี การศึกษาในระดับที่จะประมวลหรือประเมินการศึกษาในระดับย่อยให้ประสานขึ้นมาในระดับภูมิภาค ซึ่งการศึกษาเรื่องของท้องถิ่นน่าจะมีความหมายในนัยเดียวกับเรื่องของการศึกษาส่วนภูมิภาคด้วย

ความสัมพันธ์ชุมชนท้องถิ่นกับส่วนกลาง

เมื่อเราพูดถึงส่วนกลางกับท้องถิ่น เรามักจะพูดในเชิงของเศรษฐกิจการเมืองรวมทั้งการทหาร กล่าวคือ เน้นเรื่องของผลที่เกิดขึ้น แต่มีสิ่งที่อยู่ภายในที่มีความสำคัญยิ่งกว่าเรื่องของเศรษฐกิจการเมืองที่เรามองเห็น แต่ภาพที่เราองไม่เห็นคือความสัมพันธ์ในเชิงวัฒนธรรม และนี่ก็เช่นกันที่ไม่อยากจะเน้นเรื่องการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นการศึกษาเพียงที่จะเป็นทำนองดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว แต่อยากจะเห็นเรื่องการศึกษาวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นการศึกษาในเรื่องของความสัมพันธ์ในเชิงความเชื่อถือ ความรู้สึกนึกคิด ซึ่งเป็นความรู้สึกนึกคิดหรือความเชื่อถือที่ค่อนข้างจะเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำกับผู้ถูกกระทำ ปัญหาคือว่า ทำอย่างไรเราจึงจะศึกษา ในจุดนี้เพื่อฟื้นฟูหรือทวนกระแสวัฒนธรรมของการอยู่ภายใต้ความครอบงำชุมชนท้องถิ่น ดังนั้น การศึกษาในเชิงของวัฒนธรรมเป็นเรื่องที่ขึ้นอยู่กับการเรียนรู้ในกระบวนการศึกษาประจำวันของเยาวชน และผู้ใหญ่ในชุมชนท้องถิ่น นอกเหนือจากเรื่องภายนอกที่เป็นเรื่องของเศรษฐกิจการเมืองแล้ว การศึกษาในเชิงวัฒนธรรมที่มีเป้าหมายจะเห็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนมีความสามารถ ในการพึ่งตนเองและพัฒนาตนเองได้

นอกจากนี้ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างส่วนกลางกับส่วนท้องถิ่นยังอยากจะมองปัญหาในเชิงข้อมูลและความรู้ และเทคโนโลยีด้วย เมื่อกล่าวดังนี้ การศึกษาท้องถิ่นจึงไม่ใช่เรื่องที่เราจะศึกษาเจาะหาถึงความมีอะไรหรือไม่มีอะไรในท้องถิ่นนั้นๆ แต่ความสัมพันธ์ในเชิงของข้อมูล ความรู้ เช่น ผลกระทบของสื่อมวลชน วิชยุ ไทรทัศน์ เหล่านี้น่าจะเป็นขอบข่ายของการศึกษาเรื่องท้องถิ่น รวมทั้งในเรื่องของเทคโนโลยีด้วย ประการต่อมา ในเรื่องของสัมพันธ์ภาพระหว่างส่วนกลางกับส่วนท้องถิ่น ที่น่าจะให้ความสนใจในเชิงของการพัฒนาในการจัดทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ทุกวันนี้เราใช้ความรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่ไปทำการสำรวจค้นพบทรัพยากรแร่ธาตุมากมาย แก๊ซกิติ น้ำมันกิติ ทุกสิ่งทุกอย่างด้วยผลของการลงทุนล้วนแต่เป็นทรัพยากรที่ถูกดึงหลังไหล ไปจากส่วนกลางทั้งสิ้น ดังนั้นคนในท้องถิ่นจึงไม่ได้มีความสามารถหรือไม่มีโอกาส ที่จะเข้ามามีส่วนในการตัดสินใจหรือจัดการทรัพยากรธรรมชาติรวมทั้งสภาวะแวดล้อมทางกายภาพแต่ประการใด นี่เป็นจุดที่ว่าถ้าเห็นร่วมกันในแง่ของการศึกษาท้องถิ่นน่าจะมีเป้าหมายในการฟื้นฟูศักยภาพของท้องถิ่นในเรื่องต่างๆที่กล่าวมาข้างต้น ประเด็นเหล่านี้ น่าจะให้ความสนใจ

สรุปรวมความได้ว่า การศึกษาท้องถิ่นนั้นไม่ใช่เป็นเพียงการศึกษาภายในหมู่บ้านหรือชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ แต่คงต้องดูถึงสภาพแวดล้อม ดูถึงระบบที่ครอบลงไปจากภายนอก เช่น ระบบการศึกษาแม้จะไม่เป็นเรื่องของท้องถิ่นโดยตรง แต่สิ่งเหล่านี้ น่าจะอยู่ในขอบข่ายของความสนใจในเรื่องของการศึกษาท้องถิ่น อยู่ที่ว่าเราจัดการศึกษาวิจัยกันอย่างไร เมื่อพิจารณาถึงความกว้างใหญ่ไพศาล ความหลากหลายของการศึกษาท้องถิ่นแล้วนั้น เราจะศึกษาวิจัยอย่างเป็นพระเอกแต่ละคนคงจะเป็นไปไม่ได้ นอกจากว่าเป็นการสนองค้นหาของนักวิชาการแต่ละคน แต่ความสัมพันธ์ผลที่จะบรรลุเป้าหมายเพื่อการศึกษาท้องถิ่นมีความสมบูรณ์คงจะมีความเป็นไปได้ยาก

ประเด็นต่อไป คือในการศึกษาเรื่องท้องถิ่นเรามีปัญหาจากการพัฒนาที่ไม่สมดุลย์ปัญหาความ

ยากจน ความขาดแคลนในท้องถิ่นชนบท ดังนั้น การศึกษาเรื่องท้องถิ่นชนบทน่าจะประสานไปกับแนวทางของยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบทด้วย เพราะในที่สุดแล้วนั้นท้องถิ่นส่วนใหญ่ของสังคมไทยคือชนบท การศึกษาเรื่องท้องถิ่นจะช่วยให้เกิดคุณประโยชน์ในเชิงทวนกระแสยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศอย่างน้อย 3 ประการคือ

1) ความเข้าใจเรื่องท้องถิ่น จะเป็นรากฐานที่ทำให้เกิดแนวทางและศักยภาพการพัฒนาบนรากฐานของเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น เราได้พูดกันมากถึงความขัดแย้งระหว่างแนวทางที่ถือว่าเป็นการพัฒนาที่ลงมาจากเบื้องบน กับการพัฒนาที่เกิดขึ้นมาจากเบื้องล่าง การพัฒนาที่จะเป็นไปได้จากเบื้องล่างจะต้องเป็นไปโดยอาศัยฐานทางเศรษฐกิจสังคม วัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น เรื่องนี้นักการศึกษาท้องถิ่นจะช่วยให้ได้มาก ตัวอย่างที่ได้พูดถึงโครงการวิจัยเรื่องการพึ่งตนเองในทางยุทธศาสตร์ เทคโนโลยีที่กล่าวมาเบื้องต้นมีประเด็นที่จะศึกษาถึงศักยภาพในทางสังคม วัฒนธรรมของท้องถิ่นในลักษณะนี้ การที่จะวางแผนพัฒนาเปลี่ยนยุทธศาสตร์การพัฒนาจากเบื้องล่างขึ้นสู่เบื้องบนโดยไม่มีความรู้ความเข้าใจก็คงจะเป็นไปไม่ได้

2) ยุทธศาสตร์การพัฒนาจากเบื้องล่างขึ้นไปจะต้องดูถึงบทบาทของเทคโนโลยีสมัยใหม่ ที่พูดถึงมากถึงเทคโนโลยีที่เหมาะสม เทคโนโลยีในระดับกลาง ซึ่งมีส่วนถูกบ้างแต่บางทีอาจจะลืมไปว่าท้องถิ่นชนบทนั้นควรจะมียุทธศาสตร์พัฒนาที่ก้าวหน้าเหมือนกัน จากประสบการณ์การพัฒนาในโลกนี้ ไม่ว่าจะเป็นผู้ป้อน เกาหลี ความสามารถในการพัฒนาอยู่ที่ความสามารถในการดึงเทคโนโลยีภายนอกเอามาใช้ แต่เอามาใช้บนรากฐานของลักษณะการจัดตั้งทางสังคม วัฒนธรรมของท้องถิ่น ไม่ใช่เอาเทคโนโลยีจากภายนอกมาครอบ

3) จะทำให้แนวยุทธศาสตร์ ในการพัฒนาประเทศเป็นการพัฒนาที่มีความหลากหลายตามสภาวะความแตกต่างของภูมิภาคและท้องถิ่น ที่ผ่านมามีการพัฒนาเป็นบรรทัดฐานเดียวกันหมด ซึ่งเป็นเรื่องที่ขัดแย้งต่อสภาพความเป็นจริงของสังคมไทย คุณประโยชน์นี้จะทำให้เกิดความหลากหลายในนโยบายและแผนพัฒนาประเทศอันจะเป็นผลที่เกิดจากความริเริ่มและการตัดสินใจของท้องถิ่น

จากทั้งหมดที่กล่าวมานี้ ปัญหาอยู่ที่ว่าเราจะพัฒนาองค์ความรู้จากประสบการณ์ของคนและชุมชนท้องถิ่นอย่างไร ในที่นี้มีข้อเสนอ ดังนี้

1) การศึกษาเรื่องท้องถิ่นเราคงจะไม่สามารถดำเนินการอย่างกระจุกกระจายอย่างเช่นที่เคยเป็นมา สมาคมทางวิชาการที่จัดสัมมนาในทำนองนี้ว่าจะมองไปข้างหน้าที่จะดึงเอาผลงานต่างๆหรือริเริ่มที่วางกรอบและแนวทางในการศึกษาเรื่องท้องถิ่นและมีการแบ่งงานประสานงานกันตามความชำนาญและความสนใจเฉพาะท้องถิ่นและประสานสิ่งเหล่านี้ให้เป็นภาพรวมขึ้น มิฉะนั้นการที่จะหุ้มเทรพยาการทั้งคน เงินทอง มากมายในผลงานที่กระจุกกระจายก็ไม่สามารถที่จะนำมาประกอบเป็นองค์ความรู้ที่ให้

ความหมายในนัยเดียวกันกับที่กล่าวมาข้างต้น แต่ในแง่นี้เมื่อเราพูดถึงทฤษฎี เราคงจะมีนักทฤษฎีที่ไม่ได้มองเฉพาะในระดับย่อย แต่มองในลักษณะค่อนข้างที่จะมองในระดับมหภาค อย่างน้อยที่สุดในระดับภูมิภาค การสร้างทฤษฎีจะเป็นการสร้างทฤษฎีจะเป็นการสร้างทฤษฎีที่อยู่บนรากฐานของผลงานการศึกษาและวิจัยในเชิงประจักษ์อย่างแท้จริง การศึกษาเฉพาะชุมชนในระดับย่อยจะสามารถทำให้เกิดความคิดค้นในระดับทฤษฎีในตัวของมันเอง แต่คงจะต้องอาศัยความกว้างและความหลากหลายเอามาเปรียบเทียบและสร้างฐานทฤษฎีที่มั่นคงขึ้น

ในเรื่องการสหวิชา อย่างเช่น ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีการตั้งคณะกรรมการขึ้นมาชุดหนึ่ง เรียกว่า คณะกรรมการสหวิทยาการ จนบัดนี้ไม่ได้ทำอะไร เพราะมันมานั่งตีความหมายของสหวิทยาการคืออะไร ความเป็นตัวเป็นตนของสหวิทยาการจะเกิดไม่ได้ถ้าไม่มีประเด็นและปัญหาที่ตั้งขึ้นเป็นเป้าหมาย การศึกษาเรื่องใดถ้าไม่มีคำถามอะไรเลย ไม่มีประเด็นที่จะศึกษา นั่นคงเป็นการศึกษาที่อยู่ในวัฏจักรของน้ำวนในที่สุดก็เป็นน้ำเน่า ในกระบวนการตั้งคำถามและตั้งประเด็นปัญหาที่เป็นปัญหาหลัก ในประเด็นและปัญหาหลักอันนี้เท่านั้นที่เราจะสร้างสหวิทยาการได้ดังนั้น การสร้างสหวิทยาการตามนัยที่เข้าใจเป็นสหวิทยาการของการเข้ามาดูประเด็นและปัญหาร่วมกันของผู้ชำนาญการของสหวิทยาการต่างๆ ดังนั้น การศึกษาเรื่องห้องดินจึงไม่เป็นเพียงลงไปในห้องดินแล้วศึกษาอย่างรอบด้าน อธิบายอย่างครบถ้วนหมด เพราะการไม่มีประเด็นปัญหาอะไรเสียแล้ว มันก็เป็นการศึกษาได้แต่ค่อนข้างจะเป็นการศึกษาที่ไร้วิญญาน ประเด็นปัญหาเท่านั้นที่จะทำให้เกิดสหวิทยาการ และเกิดแนวทางการศึกษาที่เป็นความหมายอย่างแท้จริง

ผลที่สุดปัญหาเหล่านี้ คงขึ้นอยู่กับตัวนักวิชาการและองค์กรทางวิชาการเองที่จะต้องแยกแยะอย่างชัดเจนระหว่างทัศนคติที่ทำงานวิชาการเพื่อฐานะของตัวเองหรือเพื่อสังขรณ์แห่งความเที่ยงธรรม ในโลกวิชาการซึ่งผมถือว่ากว้างใหญ่และทรงเกียรติอย่างยิ่ง มันอยู่ที่ว่าจะมองเห็นประเด็นปัญหาร่วมกันหรือเปล่า เมื่อคุณถึงสภาพแวดล้อมของห้องดินซึ่งนับวันจะถูกกระแสน้ำพัดจากภายนอกลงไปแล้วต่อไปถ้าไม่ทำอะไรลงไปห้องดินก็จะไม่มีอะไรให้ท่านศึกษาแล้ว มันหมดแล้ว มันจะเหลือศึกษาในแง่ของบรรษัทข้ามชาติมากกว่า ดังนั้น ความสำคัญอย่างหนึ่ง คือ การสร้างประเด็นปัญหาที่สร้างสรรค์อย่างแท้จริง คงจะต้องตั้งปัญหาหลายอย่างเพื่อที่จะเข้ามาทำงานร่วมกัน ถึงแม้จะอยู่ต่างองค์กรกัน ถ้าไม่มีคำถามเลยมันคงจะเป็นลักษณะต่างคนต่างเวียนว่ายตายเกิดในที่สุดไม่ได้เกิดอะไรเลย อย่างน้อยที่สุดในแง่ของวิชาการ ผมขอตั้งปัญหาว่าจริงๆ แล้วไม่ว่าจะเป็นการศึกษาระดับห้องดินหรือระดับไหนก็ตาม อย่างน้อยที่สุดในเชิงของสังคมศาสตร์ คุณค่าที่สำคัญที่สุดคือการตั้งประเด็นคำถามที่ให้ความหมายต่อประโยชน์สุขของคนส่วนใหญ่